

koja čine živu zajednicu u kojoj se isprepliću poslovni, prijateljski i obiteljski odnosi, koji sagledani u širim društvenim okvirima daju naznaku određenih društvenih procesa, posebice onih dugog trajanja. Time je Zadar prikazan ne kao periferan grad na istočnoj obali Jadrana, nego aktivan dionik sredozemnog svijeta. Naposljetku, posebna vrijednost knjige jest to što predstavlja poticaj za daljnja komparativna istraživanja drugih dalmatinskih gradova.

Maja Katušić

Zvezdana Sikirić Assouline, Melita Vukina, *Hrvatsko pučko školstvo 19. stoljeća i zagrebačka Sramotna knjiga*, Zagreb: Školska knjiga, 2024, 560 stranica

U Zagrebu je u studenom 2024. objavljena knjiga *Hrvatsko pučko školstvo 19. stoljeća i zagrebačka Sramotna knjiga* u izdanju Školske knjige u suradnji s Filozofskim fakultetom Sveučilišta u Zagrebu. Autorice knjige su izvanredna profesorica s Odsjeka za povijest zagrebačkoga Filozofskog fakulteta Zvezdana Sikirić Assouline i magistra edukacije povijesti i muzeologije i upravljanja baštinom Melita Vukina. Sikirić Assouline doktorirala je na temi Zagreba revolucionarne 1884. godine, a napisala je i knjigu *U obranu hrvatskih municipalnih prava i latinskog jezika. Govori na Hrvatskom saboru 1832. godine*. Djelo *Hrvatsko pučko školstvo 19. stoljeća i zagrebačka Sramotna knjiga* plod je diplomskoga rada Melite Vukina i višegodišnjega istraživanja mentorice Zvezdane Sikirić Assouline. Temelji se na sačuvanim zapisima četrdesetak učitelja tijekom četrdesetak godina, prateći odgoj i održavanje discipline učenika, ali i profesionalni razvoj učitelja u ozračju stanja hrvatskoga školstva u 19. stoljeću. Analizom *Sramotne knjige*, u kojoj je popisano 1119 učenika u 1704 prijave, autorice su dale

jasnu sliku društva s fokusom na učenike. Knjigu su podijelile u šest poglavlja na ukupno 560 stranica. U knjizi se nalazi osam tablica i 100 slika, a u popisu korištenih izvora i literature autorice navode oko 600 bibliografskih referenci.

Na početku knjige je *Predgovor* (9-11), u kojemu nam autorice daju objašnjenje kako je nastalo ovo djelo koje se bazira na mjerama kažnjavanja učenika u promatranom razdoblju.

U *Uvodu* (14-25) autorice pod dva podnaslova, „Zagrebačka sramotna knjiga kao dokument i svjedok vremena” i „Povijest školstva kao tema u historiografiji – pregled” predstavljaju *Sramotnu knjigu* koja se čuva u arhivu Hrvatskoga školskog muzeja u Zagrebu, koja je ujedno temeljni izvor ovoga djela. Naslovnica *Sramotne knjige*, opis korica, formata, broja stranica i fotografije nekoliko stranica potvrđuju da su autorice kritički i temeljito pristupile analizi izvora. U drugom dijelu daju pregled stanja školstva u promatranom razdoblju, ali i najvažnijih radova iz novije prošlosti koji se bave tom problematikom. Zbog nedovoljne posvećenosti problemu kažnjavanja učenika autorice su upravo na tome bazirale ovo djelo. Zornosti uvodnoga dijela pridonijele su i slike iz *Fliegende Blätter*a, minhenskoga ilustriranoga humorističnoga tjednog lista koji je izlazio od 1844. do 1929. samostalno, a do 1944. u sklopu drugih listova. Iako humoristične, slike daju jasan prikaz društva i školstva toga vremena.

U drugom poglavlju, *Odgoj i obrazovanje u Habsburškoj Monarhiji 19. stoljeća* (28-77), autorice sistematično i temeljito prikazuju promjene u školstvu kao i društveno-političke i kulturne okolnosti. Ističu da su pojmovi odgoja i nastave na cijelom srednjoeuropskom prostoru bili gotovo identični i da su učiteljima dane ovlasti kažnjavanja učenika, što se jasno vidi u *Sramotnoj knjizi*, ali i u svakodnevnim porukama toga vremena kao što su „Čekaj, kad budeš u školu hodio!”

(28). Ovaj su dio podijelile u više manjih potpoglavlja, od kojih se posebno ističu „Zadaća škole u Habsburškoj Monarhiji 19. stoljeća”, „Pravni okvir – školski zakoni i pučko školstvo u 19. stoljeću”, „Mažuranićevi školski zakoni” i „Društveni okvir – odgojno kažnjavanje”, koja analiziraju promjene, zakone i reforme u drugoj polovini 18. i tijekom 19. stoljeća. Prikazuju i ulogu Crkve, čiji utjecaj slabi, ali je i dalje prisutan u školstvu. Škole su bile mjesto građanskoga i religijskoga odgoja, a sve veća pažnja posvećivala se i nastavnim materijalima. Dale su jasnu sliku učitelja i metoda kazni, rasprava o šibama prije donošenja novih školskih zakona, sudjelovanju obitelji u odgoju i kažnjavanju, o učenicima i disciplini, ali i brutalnosti pojedinih učitelja prilikom kažnjavanja. Autorice su i ovo poglavlje obogatile serijom originalnih ilustracija koje se nalaze u Hrvatskom školskom muzeju, a prikazuju najvažnije ličnosti vezane uz školstvo kao što su Antun Cuvaj, Ivan Filipović, Franjo Rački, Ivan Mažuranić... Zanimljivost poglavlja upotpunjena je humorističnim slikama i tekstovima iz *Fliegende Blätter*.

U poglavlju *U školama zagrebačke Sramotne knjige* (80-129) uz opis nastanka „jedinствене Обćине Zagreb” (80) autorice analiziraju događanja u Uzornoj glavnoj učionici (Gornjogradskoj glavnoj učionici) od šk. god. 1857./1858. do 1874./1875. i Donjogradskoj glavnoj učionici od šk. god. 1875./1876. do 1893./1894. Vrijednost ovoga poglavlja leži u tome što su autorice prikazale i potkrijepile sve dostupne podatke o navedenim školama u promatranom razdoblju. I ovo poglavlje podijeljeno je na dva dijela, pod naslovima „Zagrebačke škole Sramotne knjige” i „Jedna školska godina u zagrebačkoj školi”. U prvom su opisale škole koje su upisivale učenike u *Sramotnu knjigu* na području grada Zagreba u drugoj polovini 19. stoljeća. Uz zanimljive podatke vezane uz škole tu je i karta grada, sačuvane slike škola i prvih ravnatelja. Drugi dio donosi prikaz jedne školske godine prateći pravilnike o upisu,

prijelaze u drugu školu, školske mise, obilježavanje važnih datuma, humanitarni rad, zdravstvenu zaštitu učenika, početak i kraj školske godine, tjedni raspored sati, popis udžbenika i razrednih odjela. Autorice su dale i cijeli tekst *Disciplinarnih propisa*, koji su se čitali svim učenicima na početku školske godine, a odnosili su se na prihvatljiva ponašanja učenika prije škole, unutar škole, u crkvi i izvan škole i crkve. Treće poglavlje završava svečanim govorom učenika generacije 1867./1868. Dragutina Kafke, a počinje rečenicom: „Slovo moje bilo domovini miloj u slavu, narodu u napredak, a Vami gospodo, na uspomenu rastanka moga sa ovim zavodom!”(126).

U četvrtom poglavlju, *Uđimo u školu 19. stoljeća* (132-189), kroz četiri potpoglavlja uz promatranu problematiku prikazane su političke promjene i zakoni koji su se odnosili na školstvo, škole, školsku upravu, uvođenje Crne i Zlatne knjige, ali i kazni za sve vrste prijestupa, kao i razdoblja zabrane tjelesnih kazni. U prvome pod nazivom „Kada nastaju Crne knjige” autorice iznose Županove zaključke gdje školu 19. stoljeća naziva organiziranim „kaznenim mikro-sustavom” (134) kojemu je zadaća kontrolirati sve sfere života. Školski sustav nastojao je uz obrazovanje kod učenika razviti odgovornost za redovito pohađanje nastave, poštovanje domovine i vladara. Navode i princip Émilea Durkheima po kojemu kažnjavanje učenika nije kazna za odstupanje od propisanih normi nego i potrebna mjera za „uzdržavanje moralnih vrijednosti društva” (134). U drugoj polovini 18. stoljeća, za vladavine cara Josipa II., uvedene su *sramotne ili crne knjige*, ali i *časne ili zlatne knjige*, koje su služile za odgojno usmjeravanje djece. Dok su *crne knjige* služile za kažnjavanje nemarnih i neposlušnih učenika, u *zlatne* su se upisivali oni pristojni i marljivi. Pod podnaslovom „Školski nastavni red za pučke škole iz 1875. u praksi – odraz u Sramotnoj knjizi” brojnim primjerima iz *Sramotne knjige* autorice su djelo učinile još zanimljivijim i vredni-

jim. Sve mjere od upisa u *Sramotnu knjigu*, opomene, zatvora, kažnjavanja šibom, stajanja i klečanja, ukora, ostalih kazni do razdoblja zabrane tjelesne kazne uz primjere su opisale u dijelu „Disciplinske mjere u Sramotnoj knjizi”. I ovo poglavlje obogaćeno je slikama, ilustracijama iz *Smilja* i *Fliegende Blattera*.

Poglavljje *Analiza prijestupa u Sramotnoj knjizi* (192-255) posvećeno je širokom spektru neprihvatljivih oblika ponašanja koji se protežu na sve sfere života od škole i Crkve do slobodnoga vremena. Opisane su i mjere poduzete da bi se smanjio velik broj izostanaka s nastave. Analizirani su neprimjereni postupci koji su doveli do upisa u *Sramotnu knjigu* i provođenja disciplinskih mjera. Autorice su za svaki prijestup dale i primjer s nadnevkom, imenom učenika, prijestupom i imenom učitelja koji je to zapisao. Učitelji su sve pismeno zabilježene prijestupe obrazlagali na sjednicama, gdje su neki od njih davali konstruktivne prijedloge koji bi mogli koristiti u poboljšanju školske discipline. Prijedlozi su u 19. stoljeću bili inovativni, a neke kao što je čitanje priča poučnoga karaktera na početku svakoga dana često susrećemo i u današnje vrijeme. Drugi prijedlog bio je „uvođenje zorne obuke u ovo vrijeme dinamiziralo nastavu; novim školskim zakonom učitelji su potaknuti da učenike izvode i izvan učionice” (198). Zanimljivo je spomenuti da su se neki zapisi odnosili na događaje izvan škole, a to su pogrдне riječi izrečene za hrvatskoga bana, neprimjereni ponašanje prema životinjama ili odlazak u kazalište bez dopuštenja. Poglavlje je obogaćeno ilustracijama iz *Smilja* i *Fliegende Blattera* koje na humorističan način opisuju dogodovštine i neprihvatljiva ponašanja iz života učenika.

U šestom poglavlju, *Protagonisti: učitelji i učenici Sramotne knjige* (258-325), u dva dijela – „Učitelji zagrebačke Sramotne knjige” i „Učenici u Sramotnoj knjizi” – autorice donose prepisku informacija iz promatranoga

izvora na osnovi kojih je i nastalo znanstveno istraživanje. U prvom dijelu navode 38 učitelja i učiteljica, učestalost kažnjavanja učenika i društveno-ekonomski položaj učitelja. Iz cijeloga dijela lako se zaključuje da su učitelji toga vremena bili u nezavidnom položaju. Autorice su istaknule šk. god. 1877., kad se na popisu učitelja Donjogradске pučke škole našla prva učiteljica, Marija Arnold. Uz fotografije učitelja, učiteljice Milke Pogačić i ilustracije iz *Fliegende Blattera* stavljena je i skupna fotografija Učiteljskoga zbora 1893./1894. godine. Fotografija prikazuje nejednaku zastupljenost učitelja i učiteljica jer od njih 12 samo je jedna učiteljica. U dijelu „Učiteljice u Sramotnoj knjizi” uočavamo čitav spektar problema s kojima su se susretale kao što su brojnost, visina plaće, ali i uvođenje zakona 1888. po kojemu se ne smiju udavati. Autorice su pratile i sve promjene vezane uz učiteljice u promatranom razdoblju. Od ostalih problema učitelja istaknuta je zabrana bavljenja drugim poslovima osim orguljanjem i pisanjem. Problem se uočavao i u velikom postotku rano preminulih učitelja, i to najčešće od tuberkuloze ili iscrpljenosti. Iz dostupnih materijala nastojale su utvrditi jesu li učiteljice bile strože ili blaže u kažnjavanju učenika od učitelja. U dijelu o učenicima jasno su predočile, ali i izvorno potkrijepile, ne samo podatke o upisanim učenicima i njihovim prijestupima nego i njihov društveni položaj. Iz prepiske iz *Sramotne knjige* vidimo da su se učenici vlastoručno potpisali uz svaki zapis koji su dobili u knjigu, kad su dobili šibu za kaznu ili *odpusnicu* iz škole, zatim područje na kojemu su stanovali učenici, stalež roditelja, kao i zanimanje kojim su se bavili učenici po završetku školovanja. Da bi istražile sudbine pojedinih protagonista *Sramotne knjige*, autorice su koristile druge izvore kao što su književno djelo Franje Bartuša, *Hartmanov sveobći popis stanova sa podpunim adresarom oblasti, ureda, obrtnika i trgovaca kraljevskoga slobodnoga i glavnoga grada Zagreba* iz 1902. i evidenciju groblja Mirogoj.

U *Epilogu* (328-393) s podnaslovom „Na tragu Časne ili Zlatne knjige” autorice su proširile svoje istraživanje i na učenike koji nisu bili upisani u *Sramotnu knjigu* jer bez njih slika škola toga vremena i nije potpuna. Učenici koji su se pridržavali primjerenih normi i ostali u dobrom sjećanju svojih učitelja imali su svoje mjesto u *Časnoj ili Zlatnoj knjizi*, uvedenoj 1886. godine. Među upisanim učenicima pronalazimo i mnoge koji su svojim životnim radom i djelom ostavili neizbrisiv trag u hrvatskoj povijesti.

Autorice su potom navele 1278 bilješki uz poglavlja, što nam potvrđuje da je knjiga produkt iscrpnog i analitički preciznog znanstvenog rada.

Nakon *Epiloga* dio je pod nazivom *Sramotna knjiga: transkript izvornika* (396-449), koji uz podatke gdje se ona čuva i kako izgleda daje cijeli transkript izvornika *Sramotne knjige*.

U okviru *Priloga* (453-489) tematski su elaborati učitelja podneseni na sjednicama učiteljskoga zbora i u školskim godišnjim izvještajima, prijepis *Naukovne osnove* od 24. kolovoza 1875. za pučke škole i učiteljske pripovijetke iz zabavno-poučnoga lista za mladež *Smilje*, koje su bile u službi preventivnoga odgoja mladih. Iscrpan *Pogovor* (491-493) napisala je dr. sc. Agneza Szabo. Nakon *Popisa korištenih izvora i literature* (494-535), *Popisa tablica* (536) i *Popisa slikovnih priloga* (537-542) nalazi se i *Kazalo osobnih imena* (543-559) koja se spominju u knjizi.

Ovo vrijedno i analitički precizno djelo bazirano je na dostupnim podacima iz dviju najstarijih i najuglednijih škola u Zagrebu, ali i na znanstvenim radovima i pravilnicima koji su bili na snazi u promatranom razdoblju. Njegova je najveća vrijednost u tome što su uz učenike glavni protagonisti učitelji, koji su na svoj način, ovisno o svojoj osobnosti, odgovarali na izazove s kojima su se susretali. Bogatstvo fotografija i transkripa-

ta slikovito nas vodi na putovanje u učionice 19. stoljeća. *Hrvatsko pučko školstvo 19. stoljeća i zagrebačka Sramotna knjiga* korisna je knjiga za svakoga građanina, a osobito je poželjna u stručnim krugovima jer pruža pravu sliku školstva u Zagrebu tijekom 19. stoljeća potkrijepljenu materijalima iz samoga izvora istraživanja.

Sandra Šutalo

Kralj Zvonimir. Zbornik radova sa Simpozija Kralj Zvonimir održanog 11. i 12. lipnja 2022. godine u Kninu, Zagreb; Knin: Sveučilište u Zagrebu; Narodna knjižnica Knin, 2025, 330 stranica

Objavlivanje novoga zbornika radova o hrvatskome kralju Zvonimiru trebao je popuniti historiografske praznine koje su ostale neispunjene od posljednjega zbornika o njemu – *Zvonimir, kralj hrvatski. Zbornik radova*, objavljenog 1997. pod uredništvom Ive Goldsteina. Novi zbornik, naslovljen *Kralj Zvonimir. Zbornik radova sa Simpozija Kralj Zvonimir održanog 11. i 12. lipnja 2022. godine u Kninu*, na 330 stranica donosi određeni broj novih i nekoliko nanovo potvrđenih spoznaja koje se provlače kroz deset radova renomiranih i eminentnih hrvatskih istraživača s priloženim sažecima i ključnim riječima (na hrvatskome i engleskome jeziku). Nakladnici novoga zbornika su Sveučilište u Zagrebu i Narodna knjižnica Knin, a urednici su Tomislav Galović s Filozofskoga fakulteta u Zagrebu i Ivica Šimić, ravnatelj Narodne knjižnice Knin.

Zbornik najprije donosi proslav rektora Sveučilišta u Zagrebu, Stjepana Lakušića, a zatim uvodni tekst o samom simpoziju te uvodnu riječ dvojice urednika. Slijedi deset radova u kojima autori iz različitih metodoloških i tematskih kutova pristupaju Zvonimirovoj vladavini. Na kraju se nalaze kratki